

Az edelényi helyzet

Foglalkoztatás

a hátrányos helyzetű térségekben

Bódi Ferenc

A munkanélküliség a versenyen alapuló piacgazdaságnak természetes velejárója. Mint minden árunak így a munkának is valamelyest túlkínálata kell legyen, hogy a versenyhelyzet kialakuljon és természetes szelekciós folyamatok fenntartsák a magas humán teljesítményeket. A munkanélküliség önmagában nem jelenthet gondot, ez csak akkor válik válságtünetté egy területen belül, ha a munkaerő túlkínálata együtt jár az alacsony gazdasági aktivitással és a helyi társadalmak anyagi szellemi leépülésével.

*A társadalom teljesítményét alapvetően meghatározza az, hogy munkával a társadalom által elfogadott célok elérésének mekkora esélye van. A teljesítményen alapuló társadalmi értékek kiüresedhetnek akkor, ha a társadalom által elfogadott célokat nem lehet elérni józan határok között a tehetséggel és szorgalommal. **A társadalomban meghatározó jelenséggé válik a teljesítmény nélküli jövedelemszerzés; az elitben a korrupció, az alsó rétegekben a segélyeken való tengődés.***

Első kérdésünk, mi van abban az esetben, amikor a gazdaságban nincs, vagy csekély mértékű a verseny (protekcióra, és /vagy monopóliumokra épülő rezsimok uralják a termelést, a fogyasztást s az újraelosztást)? **Második kérdésünk**, mi történik azokkal a területekkel egy országon belül, amelyek nem képesek a (valós/kvázi) versenyfeltételeknek megfelelni?

A piacnak megfelelés olyan objektív kényszer, amelyet a gazdaság szereplőinek figyelembe kell venniük, akkor is, ha a gazdaság folyamatát nem klasszikus piaci viszonyok szabályozzák, miután a

versenyt torzító eszközök költségei beépülnek a termékek és szolgáltatások áraiba, s ezen eltérések költségeit végül is a fogyasztók, a munkavállalók fizetik meg.

Ha valaki annyit tud meg keresni munka nélkül, mint más munkával, azt végül is a munkából élő tartja el. Az első kérdésünkre a válasz: **a torzult piaci folyamatok is piaci alapon működnek csak transzferek egy része rejtett marad, a teljesítmény nélkül megszerzett profitot és jövedelmet a valódi teljesítmények lefölözésével egyenlíti ki a piacot**

szabályozó gazdaság, illetve az újraelosztást felügyelő politika. A második kérdésünkre a választ e tanulmány keretében keressük általános kereteken belül, majd egy konkrét kistérség kapcsán¹.

A valódi vagy kvázi piaci viszonyoknak megfelelni képtelen területek kérdésköre azóta foglalkoztatja a gazdaság kutatók gondolatát, amióta modern közgazdaságtan létezik. Az ipari forradalom kezdetén, amikor egy vidéki terület eltartó képességét elsődlegesen a mezőgazdasági adottság determinálta, jelentek meg a földjáradék elméletek.

Igy a rossz termőadottságú földek gazdaságosságával már a klasszikus közgazdaságtan is nagy terjedelemben foglalkozott (J. C. L. Sismondi, A. Smith, D. Ricardo, K. Marx) különösen a földjáradék meghatározásának kérdéskörét érintően. Közismert Ricardo azon tétele, amely kimondja: a jobb minőségű föld **különbözeti járadékot** biztosít a birtokosnak, még pedig azért, mert az árak a legkedvezőtlenebb minőségű földeken kialakult termelési feltételekhez igazodnak. A skót közgazdász érveit alátámasztandó kifejti: mivel a megművelhető földterületek korlátozott számban állnak rendelkezésre, nem növelhetőek korlátlanul, ergo a rosszabb minőségű földek felhasználására is szükség van. **Marx** vitatva Ricardo elméletét, a különözeti földjáradék forrását nem a jó és rossz termőképességű földek adottságából vezeti le, hanem **földekre fordított jobb munkából** eredezteti, amely elv lényegét tekintve

igen közel áll **az emberi tényezők** közgazdasági elméletéhez (Chicago-i iskola humántőke tanához)².

A **különbözeti földjáradék** keletkezését **H. Thünen** azzal egészíti ki, hogy a mezőgazdaság által teremtett profit ráta mértékét az előbbi tényezők mellett erősen befolyásolja **a földterületek fekvése**, azaz milyen messze fekszenek a termőföldek a feldolgozó- és fogyasztó helyektől, vagyis általában a piactól (nagyvárostól, vasúttól, folyóktól, általában a közlekedési csomópontoktól és rakodó- tároló kapacitásoktól). A XIX. század óta jelentősen átalakult a világ közlekedési rendszere és a piacra jutás feltétele erőteljesen átförmálódott, de a hazánkban folytatott földár-kutatások során is bebizonyosodott, hogy a földár-képzésben jelentős faktor a földterület elhelyezkedése; vagyis **a központi s a periférikus fekvés, lényegében Budapesttől való távolság, amely erőteljesen befolyásolja a termőföldek értékét**³.

A XX. századi közgazdasági iskolák két eltérő irányban magyarázták **a rossz termőadottságú- és marginális** földek gazdaság fejlesztését. Az egyik iskola (neoklasszikusok) **M. Fridman** Nobel-díjas közgazdász követői inkább hajlottak arra az álláspontra, hogy az államnak egyetlen módon szabad csak a gazdasági folyamatokba beavatkoznia: a pénz mennyiség pontos meghatározásával, minden más beavatkozás csak felületi kezelés a mélyben zajló folyamatok érintetlenül hagyásával. A Fridmani logikához áll közel

¹ Jelen tanulmány az „Élhető faluért” országos vizsgálat eredményeire épül (MTA PTI), amely foglalkoztatási szempontból 40 hátrányos helyzetű hazai kistérséget érintett, s ebből 6 kistérséget vizsgáltunk Borsod- Abaúj- Zemplén megyében. Az országos kutatást Kovách Imre, a megyei felmérést Bódi Ferenc irányította, a kutatásban részt vettek: Fekete Attila, Horváth Szilvia, Török József. Az elemzés befejezését az OTKA 48301 számú támogatása tette lehetővé.

² W. Schultz [1971]: Investment in Human Capital. By The Free Press.

³ Bacskay Z. – Bernát T. – Ferenczi T [1983]: A hazai földérték regionális differenciálódása és a földhasznosítás kérdése, Kézirat.

G. Wibberly, a londoni egyetem falutervezés professzora, aki 1981-ben a következőket mondta: „A Kormány és a területi szervek olyannyira folytatják az agrár- és falu – mint speciális fontosságú – területek támogatását, hogy sokak számára az EGK nagyrészt az agrárfundamentalisták gigantikus egyesületének tűnik. A **puszta agrárérdekek dotációja nem, vagy csak alig hat a földművelők földhasználattal kapcsolatos tevékenységére és általában a falusi környezet fejlődésére.**”⁴ A másik iskola, amelyhez az EU gyakorlata közelebb áll⁵, a rossz termőadottságú és marginális térségek társadalmi támogatása mellett érvel. A romai agrárközgazdász professzor, **G. Orlando** szerint, aki az állami szerepvállalást nélkülözhetetlennek tartotta, s egyben elutasította a piac mindenható, jótékony szabályozását: „...az állam jelentékeny kiegyensúlyozó szerepet tölt be, akár az árak alakulása terén, akár az erőforrások harmonikus területi elosztásában. Mivel a társadalom annyira sokféle komponensből áll – ezek a hatalom és az ezzel szemben álló arányosító törekvések növekvő konfliktusának története során alakultak ki -, hogy csak egy felső hatalom tudja összefogni őket.”⁶

A „felső hatalom” jelenléte most különösen kérdéses a vizsgált térségünk tár-

gyában, – amely egyszerre a rossz termőadottságú tájakhoz⁷, valamint a marginális fekvésű kistérséghez is tartozik – amikor az állami szerepvállalás folyamatos leépítését hangsúlyozza a politika, s a globalizálódó világ gazdasági rendszerben egyre kisebb befolyással rendelkezőnek az államok, különösen a gyenge nemzeti érdekérvényesítéssel rendelkező államok.

Magyarországon a szocialista szervezetesítést követően hamar megtörtént az elmaradott mezőgazdasági területek lehatárolása (1968).⁸ A rossz termőadottságú és perifériás területek fejlesztésével kapcsolatosan kialakult szakmapolitikai vitát két irányzat jellemezte. Az egyik irányzatot **Erdei Ferenc** képviselte, aki szükségesnek tartotta a hátrányos helyzetű mezőgazdasági térségek minden áron való fejlesztését⁹, szemben **Vági Ferenc** professzorral, aki csak a jobb termőadottságú földterületek támogatását szorgalmazta¹⁰. **A hetvenes évek hibás vidékpolitikájának előzményeként is felfogható diskurzus egy olyan rossz öszvér megoldást szült, amelyben felismerhetetlenségig összekeveredtek a hátrányos helyzetű térségek „érdekében” született társadalmi igények a hatékonysági követelményekkel.**

⁴ G. Wibberly [1981]: Agrár- és területfejlődés Európában. Agrárközgazdászok Európai Kongresszusa, előadás.

⁵ Európai Regionális Fejlesztési Alap (1975), amelynek feladata a gazdasági kohézió támogatása, a regionális egyenlőtlenségek mérséklése.

⁶ T. Ferenczi (19882): Olasz gazdasági kérdőjelek a nyolcvanas évek elején. Körkérdések. Egyetemi Szemle, 1. sz.

⁷ Az Edelényi kistérség dombvidéki tájakon helyezkedik el, a talajok termékenysége a legtermékenyebb hazai talajváltozat termékenységének 30-40%-át éri el.

⁸ Bernát T. [1969]: A természeti erőforrások szűkössége miatt fejlődésben elmaradt mezőgazdasági területeink földrajzi körülhatárolása és jellemzése (kézirat).

⁹ Erdei F. – Fekete F. [1964]: A gyenge termelőszövetkezetek megerősítésének gazdasági problémái. Társadalmi Szemle, 5. sz.

¹⁰ Vági F. [1966]: A termőszövetkezetek jövedelemkülönbségeik kiegyenlítésének lehetőségei és korlátai. Társadalmi Szemle, 4. sz.

A kiegyenlítés szellemében jó és rosszul gazdálkodó mg szövetkezeteket összevontak. Megszüntettek több mikro térségeket ellátó szolgáltatást (tejfeldolgozók, helyi vágóhidak), és erőltettek olyan fejlesztéseket, magas állami támogatással, amelyek soha sem térültek meg (állattenyésztő telepeket hoztak létre ott ahol nem volt takarmány bázis, s évente a fenntartásuk 60–70%-os állami dotációval volt lehetséges).

A rendszerváltás közeli időre a szövetkezetek több mint harmada csak állami dotációval tudott fennmaradni, különösen ott ahol a rossz termőadottságú- és marginális területen gazdálkodtak. Az **Országos Tervhivatal** előterjesztésében olvasható: „A mezőgazdasági termelés területi szerkezete lényegében változatlan maradt. Növekedtek a mezőgazdasági nagyüzemek pénzügyi gondjai. A tartósan eredménytelenül gazdálkodó szövetkezetek száma főként Borsod, Szabolcs, és Somogy megyében nőtt, itt állami szanálások váltak szükségessé...”¹¹

A nyolcvanas évek szakmai fórumain elhangzott értékelések megállapítják, hogy az addigi agár(vidék) politika irányítói súlyos hibát követettek el azzal, hogy az OT területfejlesztési programjai nem igazodtak a hátrányos helyzetű térségek mezőgazdaságának (helyi termelési szerkezetéhez) heterogenitásához, vagyis a helyi adottságokból fakadó különbséget nem vették figyelembe, továbbá elhangzott kritikaként, hogy a források allokációja központosított

maradt, amelynek következtében az alsóbb szintek nem rendelkeztek kellő decentralizált forrással¹².

A rendszerváltás a fenti körülmények közepette érte el a hátrányos helyzetű térségek helyi társadalmait, az évtizedek óta megoldatlan gondokat (elhanyagolt infrastruktúra, rossz közlekedési viszonyok, bezárt óvodák és iskolák stb.) tetézte azzal, hogy az ipari fellegváraknak tekintett nehézipari és bányaközpontok gazdasági szervezetei sorra omlottak össze, s ez által az, amúgy is alacsony helyi foglalkoztatást biztosító, agrártérségekben a munkanélküliségi ráta az egekbe szökött, az országos átlag háromszorosát érte el. Különösen azokban a térségekben ahol az amúgy is rossz gazdasági helyzetben lévő térségek azonnal áldozatul estek a föld-juss kérdésért vitatható módon kezelő kárpótlási folyamatnak¹³. „A gazdasági rendszerváltás – leegyszerűsítve – a társadalmi vagyon újrafelosztásáért vívott küzdelem története volt. Ebből a vidék, legfőképpen a hátrányos helyzetű térségek vesztesként kerültek ki.”- Írják **Bernát Tivadar és Zoltán Zoltán** a Hátrányos helyzetű mezőgazdasági körzetek és a piacgazdaság című művükben. Megállapítják: „A tulajdon szétforgácsolódása, 2,5 millió földtulajdonos átlagos birtoknagysága nem haladja meg a 3–4 hektárt, miközben egy koncentrációs folyamat figyelhető meg. Ennek következtében a következő években a szakemberek csaknem minden ágazatban a termelők számának 40–50%-os csökkenésével számolnak.”¹⁴

¹¹ Országos Tervhivatal Előterjesztése a Minisztertanácsnak (1988): A hosszú távú és a VII. öt-éves terv területfejlesztési céljai megvalósításának főbb tapasztalatai...(OGY irattár.

¹² Országos Tervhivatal Előterjesztése a Minisztertanácsnak (1986): A gazdaságilag elmaradott területek fejlesztésének társadalmi-gazdasági programjáról (OGY irattár sokszorosítvány).

¹³ Bódi F.-Obádovics Cs. [2000]: Munkanélküliség a vidéki Magyarországon, Területi Statisztika, 3. (40.) évfolyam 1. sz. január.

¹⁴ Bernát T.-Zoltán Z. [2003]: Hátrányos helyzetű mezőgazdasági körzetek és a piacgazdaság. Agroinform Kiadó, Budapest.

Amíg a hazai gazdaság értékelői a foglalkoztatási piac veszteségeit vehették számban, addig az EU tagállamaiban az agrár- és vidék fejlesztés rendszerében gyökeres átalakulás ment végbe. 1996-ban fogadták el a **Vidéki Térségek Európai Kartáját**, ugyancsak ebben az évben fogadták el a **Corki Nyilatkozatot**, valamint 1998-ban jelent meg a **Buckwell-jelentés**¹⁵. Az utóbbi dokumentum rögzíti az **Európai Közös Agrár- és Vidékfejlesztési Politika** alap programját 2002–2008-as költségvetési időszakra vonatkozóan, s egyben meghatározza a csatlakozó országok előcsatlakozási programját a SPARD-ot¹⁶.

Nyugat-Európában általánossá vált az a felismerés, hogy a mezőgazdaság nem csupán egy gazdasági ág a többi közül, hanem szerves részét képezi a természet megóvásának- és védelemének, a tájfenntartásnak és egyben olyan megélhetési formát kínál a földből élő helyi társadalmak számára, amely hosszú távon fenntartható. **A fenntartható fejlődés- és jövedelemtermelés középpontjában már nem a föld termőképességének mindenáron való fokozása, hanem az emberi tényezők javítása állt, mint legfőbb termelő tényező.**

A hátrányos helyzetű térségek túlnyomó többségében a mezőgazdaságból szerzett jövedelem nem fedezi a társadalom újratermelődésének költségét. A mezőgazdaság folyamatos dotációra szorul, pedig az agráriumra szánt pénzeket

inkább az ipar, az anyagi- és a humán infrastruktúra, a turizmus fejlesztésére kellett volna fordítani, mivel itt **a valódi termelő érték nem a föld, hanem a helyben élő népesség** lehetett volna, amennyiben annak munkaképessége nem amortizálódik, vagyis nem veszíti el humán tartalékait (egészség, munka -ethosz, tudás). Azonban, a vizsgált terület (Észak-Borsod, Abaúj, Zemplén) népessége a XIX. század vége óta erodálódik, vagyis fokozatosan veszíti népességét, különösen az ifjúságát, azt a generációt, amelynek társadalmi újratermelődéséhez a helyi társadalmak gazdasága nem tudja a szükséges javakat előállítani¹⁷.

Mint a magyarországi LOSS kutatás záró-tanulmányában leírtuk: a gazdasági és társadalmi megújulás szempontjából a hátrányos helyzetű térségekben a legfontosabb: biztosítani a helyi közösségek keretein belül a nevelést, oktatást és képzést, fenntartani a prevencióra irányuló egészségügyi rendszert, erősíteni a helyi akaratérvényesítő és érdekhordozó intézményeket, vagyis a helyi önkormányzatokat és civilszektort.¹⁸

A helyi gazdaság erre a társadalmi talapzatra épülhet fel, s ezt nem válthatja ki a külső tőke megjelenése, esetleges állami beruházás, vagy bármilyen más csoda. Ernst F. Schumacher kifejtette, hogy a periférikus térségek fejlesztését nem lehet másolni, importálni, kölcsön-

¹⁵ 2078/1992 EU szabályozás értelmében jól elkülönülnek az agrártámogatáson belül a piaci hatékonyságot szabályozó eszközök, valamint az extenzifikálást, a vidék, a természeti és a tájfenntartását célzó intézkedések. Ugyan ezen rendelet értelmében 1993. július végére az összes tagállam területére egész vonatkozóan vidékfejlesztési programokat kellett készíteni.

¹⁶ Madarász Imre [2001]: Az önálló vidékfejlesztés politika körvonalazódása. In: helyi szociális ellátó rendszer vidéken (szerk.: Bódi Ferenc), Agroinform Kiadó, Budapest.

¹⁷ Bódi Ferenc [1998]: Az Isten háta mögött I. (a kivándorlás okai Zemplénből), COMITATUS VIII/1., január.

¹⁸ Bódi, Ferenc [2001]: Helyi szociális ellátórendszer vidéken, AGROINFORM Kiadóház, Budapest. LOSS: Local Organization of Social Services Project, amely 1993-ban alakult Münchenben bajor, olasz, finn, amerikai, magyar és angol kutatók részvételével.

venni, mivel ez csak lassú evolúció eredményeként jöhet létre. Ha szigetként létre is jön egy-egy modern ipari- vagy szolgáltató központ anélkül, hogy az igazából a vidék entitását mélyen megérintené, az csak ideig-óráig tud fennmaradni. A gyökértelen fejlődés „kettős gazdaságot” terem, amelyben egyszerre megtalálni az urbanizált szigeteken a mamut vállalatokat és az alacsony termelékenységűt produkáló „kívül rekedteket”. **Ezen fejlesztési metodika forгатatókönyv szerint az olcsó tömegterméket előállító iparnak, amely a képzetlen és olcsó munkaerőre épül, szükséges vele járója a nagyszámú munkanélküli.** Ellenben, mint a szerző írja: „A valódi növekedést produkáló fejlődés, amely a társadalom tömegeit képes lassan följebb emelni más forгатatókönyvet igényel, mint amit a telepített fejlesztési modellek diktálnak. Először is tisztában kell lenni azzal a ténnyel, hogy ez a fejlesztés nem önmagáért a gazdaság fejlesztés érdekében történik. Ez ugyanis pusztán eszköz és nem cél.”

A 30' évek skandináv gazdasági csodája, nincs a svéd és a dán népфőiskolai mozgalom nélkül, a második világháború utáni német felemelkedés nincs a német oktatási rendszer nélkül, a magyar újjáépítés nincs a NÉKOSZ és a Klebelsberg-i iskolarendszere nélkül stb. „Mindен olyan ország, amelynek az oktatása, a szervezettsége, és a fegyelme magas szinten állt, bármilyen feldűlt volt is, gazdasági csodát produkált.”¹⁹

Ha tehát az ország hátsó udvarán a gazdaságban és főleg a foglalkoztatás területén rendet akar teremteni a mindenkori kormányzat, akkor a humán erőforrást kell elsőszőr erősítenie, s annak eredményét

lépésről lépésre hasznosítania, vagyis a terület- vidékfejlesztés kapcsán fokozatosan ráépítenie azt gazdasági struktúrát amellyel ez a népesség hatékonyan együtt tud élni. **Ha a modernizációt nem előzi meg a humán fejlesztés, akkor csak egy kolonializált gazdaság jön létre, amely hosszabb távon fenntarthatatlan, s csak kevesek számára ad tisztességes megélhetést.**

Az elfelejtett vidék – az Edelényi kistérség

A kistérség népessége 1970–2001 között közel 3500 fővel csökkent, az ezredforduló után enyhén emelkedett, ma közel 37 ezer ember él 46 településen. A lakosság számának fogyása különösen tendenciózus volt az aprófalvak sorában. 1970-ben 24 településnek a népessége nem érte el az ötszázat 2003-ban 28 ilyen aprófalut találtunk. Évtizedekkel ezelőtt már kis- és aprófalunak számító települések népessége rohamosan fogyott, s az OTK²⁰ (1972) hatásaként funkcióval bíró települések népessége enyhén emelkedett.

A kistérségen belül, a négy mikro-tájban, a népesség száma eltérően alakult, az elmúlt ötven évben, mivel az Alsó-Bódva (Miskolc és Kazincbarcika ipari göchoz közeli települések) kistájhoz tartozó települések népessége stagnált, enyhén növekedett, addig a szlovák államhatárhoz legközelebb eső északi kistájak (Tókönyéke, Galyaság, Tornai medence) népessége a 70-es évektől kezdve folyamatosan csökkent.

Közel negyedszázada a harminc év alatti népesség száma majd 19 ezer fő volt, a 2001-es népszámláláskor alig haladta meg a 16 ezret, ezzel szemben a hat-

¹⁹ Schumacher, Ernst F. [1991]: A kicsi szép, KJK, Budapest.

²⁰ Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió. Bibó István (1986): Válogatott tanulmányok 1971–1979. 141–294. o.

van év feletti népesség ugyan ezen időszak alatt 1322 fővel növekedett.

Népmozgalom

A 70'-es években valamennyi településnek a vándorlási különbözete vagy pozitív, de legalább is zéró volt. A 80'-as években az elvándorlás rendkívül felgyorsult, valamennyi településnek a vándorlási különbözete negatív volt. 1990–2001 között az elvándorlás mértéke mérséklődött lecsökkent a 70'-es évek átlaga alá (9,81 ezrelék). **Az elvándorlás megtorpanását nem a kiváltó okok megszűnése, hanem a mobilizálódni képes népesség számának erőteljes csökkenése. Az elvándorlást az alacsony jövedelem szint mellett a gyenge szociális ellátás, valamint rossz infrastruktúra idézte elő.**

A száz gyermekkorúra jutó öregkorú 1990-ben 69,45 volt 2001-ben ez a mutató 83,26-ra emelkedett és igen nagy szórás mutat, mivel az idősök aránya a gyerekekhez képest az aprófalvakban jóval nagyobb, mint a kisvárosokban, nagyobb községekben, s főleg a kistérség központjának számító Edelényben. A kedvezőbb gyermekszám a térségben azon településeken jellemző, ahol nagy számban élnek cigány népcsoportokhoz tartozó közösségek.

Iskolázottság

Az iskolázottság mutatóit tekintve 1990 és 2001 között javulás tapasztalható a kistérség egészében **1990-ben a középiskolát végzettek aránya 23,1%, 2001-ben 32,5% volt.** Az egyetemet, főiskolát végzet-

tek aránya is 3,1%-ról 4,7%-ra emelkedett. Az iskolázottsági mutatók a kistérségen belül a nagyobb lélekszámú településeken kedvezőbbek.

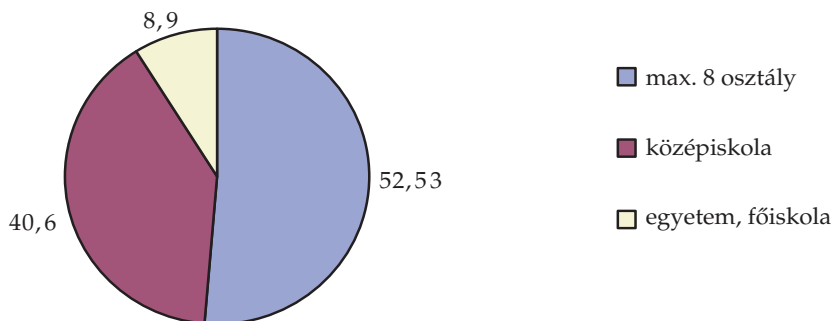
Az országban a 2001-es népszámláláskor a népesség 12%-a volt diplomás, viszont Borsod-Abaúj-Zemplén megye lakosságának csak 9%-a, az Edelényi kistérségnek csupán közel 5%-a. Ugyan ezen időpontban az ország népességének 42%-a elvégezte a középiskolát, a megyének is kerekén 41%-a, viszont a szóban forgó kistérség népességnek csak 33%-a járta végig a középiskola osztályait. A diplomások vonatkozásában az Edelényi kistérség az ország egész népességétől messze elmaradt (7,3% pont), de az országos átlagtól gyengébben iskolázott B-A-Z megye népességétől is jelentősen, (4,2% pont). A középiskolát végzettek arányát tekintve az országos átlagtól 8,9% ponttal maradt el, a megyétől pedig 8,1% pontos volt a lemaradása.

Az alacsony iskolázottsági szintnek számos oka lehetséges. Minden bizonnyal egyik ok az elvándorlás lehetett, hiszen a középiskolát és az egyetemet, főiskolát végzők többségének a térséget el kellett hagynia, hogy tanulhasson. Az elvándorlást erősítette, hogy a helyi igazgatás, alapkutatás, valamint a kisszámú gazdasági szervezeten kívül nem tudtak elhelyezkedni felsőfokú végzettséggel. A középiskolát végzett ingázó középvezetők és munkások pedig könnyebben találtak olyan munkát a '70-es években és még a '80-as évek elején is, ahol a munkahely lakást is kínált. Főleg az ipari központokban és megyeszékhelyeken, ahol az állami pénzből épült lakások zöme található²¹.

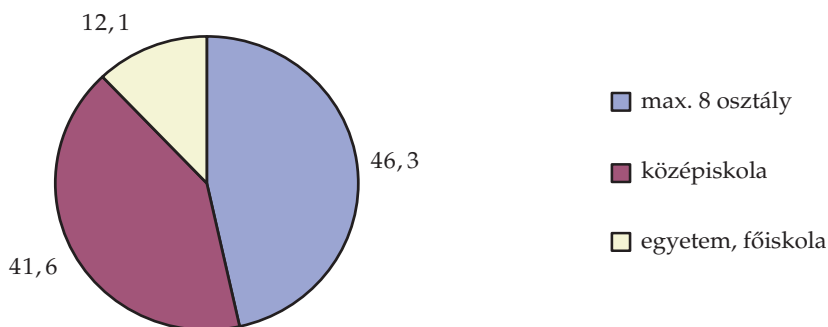
²¹ Az „ingázás lépcsői” ként írja le Bóhm Antal azt a társadalmi folyamatot, amely során először az ingázó távolsági ingázó, majd a nagyváros agglomerációjában letelepedvén napi ingázóvá válik, s később a városba települ családjával együtt. A horizontálisan is sikeresen mobilizálódó társadalmi rétegek főként az iskolázott és szakképzettek sorából tevődtek ki. Bóhm A. [1999]: A XX. századi magyar társadalom. Korona Kiadó, Budapest.

A népesség megoszlása iskolai végzettség szerint
B-A-Z megye 2001. %

A népesség megoszlása iskolai végzettség szerint
Magyarországon 2001. %

Ha csak a **foglalkoztatottak iskolai végzettségét** vizsgáljuk: az összes foglalkoztatott több mint 40%-a 8 osztályos végzettségű vagy ennél kevesebb iskolát járt ki. Ez az arány a romák körében még rosszabb, mert összesen 88%-uk tartozik ebbe az alacsony iskolai végzettségű csoportba.

Gazdasági aktivitás

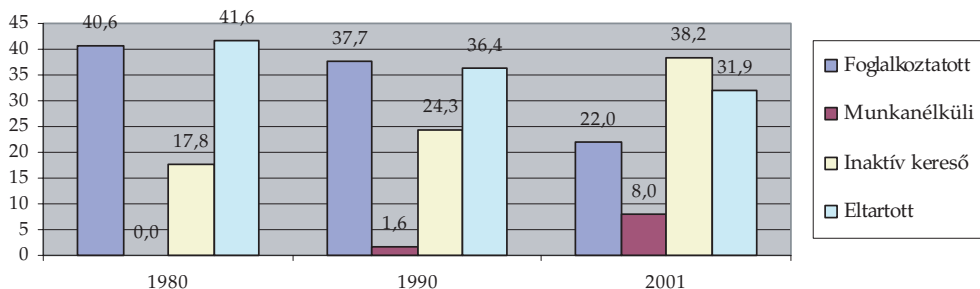
A legutóbbi népszámláláskor a munkanélküliség aránya 8,0%-os volt²², amely messze felette volt az országos átlagnak, de igazán nem fejezi ki a kistérségben élők gazdasági kirekesztettségét. **1980-ban a**

foglalkoztatottság 40,6%, 1990-ben 37,7%, 2001-ben már csak 22,0% volt; a vizsgált két évtized alatt a foglalkoztatottsági szint a felére csökkent. Az aktív keresők mellett az eltartottak aránya is közel 10% ponttal csökkent; 1980-ban az itt élők 41,6%, 2001-ben 31,9%-a eltartott volt. **Az inaktív keresők aránya pedig 1980 és 2001 között megkétszereződött; 17,8%-ról 38,2%-ra emelkedett.** Az utóbbi emelkedés a helyi társadalmak előregedése mellett a még aktívkorúak nyugdíjas ellátásba való menekülésével magyarázható, amely különösen a '90-es évek első felében jellemezte a munka világából kiszorított népeiséget.

²² A regisztrált munkanélküliek aránya az aktívkorú népességhez.

Az edelényi kistérség gazdasági aktivitása (%)

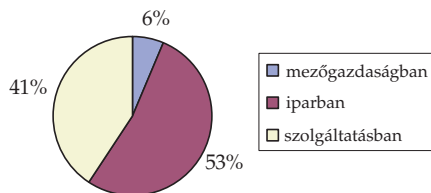
A népesség gazdasági aktivitását mutató foglalkoztatási arány Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is drámai csökkenést tükrözött 1990-hez viszonyítva; 13,5% ponttal esett vissza a foglalkoztatottak aránya, az országban csak 6,6% pont volt a visszaesés. **A rendszerváltás előtti korban politikailag és gazdaságilag az egyik legerősebb megyének számító B-A-Z megye majd minden mutató vonatkozásában az utolsó megyék közé került.** A gazdasági visszaesés eredményeként a megye népességének foglalkoztatási helyzete és ezáltal jövedelem termelő képessége erőteljesen visszaesett, különösen a hátrányos helyzetű térségek lakóiéinak²³.

A helyben foglalkoztatottak száma a térségben 4304 fő volt a legutóbbi népszámlálás alkalmával. A helyben foglalkoztatottnak csaknem a fele Edelényben él. A nők nagyobb arányban dolgoznak helyben (55,3%), mint a férfiak (44,8%). A helyben foglalkoztatottak majd kétharmada harmincas-, illetve a negyvenes éveiben volt 2001-ben.

A helyben foglalkoztatottaknak több mint a fele (52,8%) az iparban talált munkát, negyztizede (40,8%) a szolgáltatásban helyezkedett el, s 6,4%-ának van munkaviszonya valamelyik mezőgazdasági üzemben,

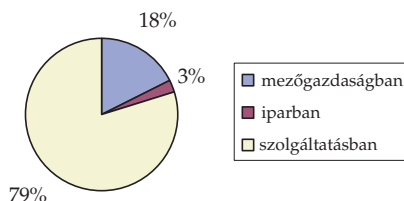
illetve helyi vállalkozásban. A kistérségben az **ingázók** száma a legutóbbi népszámláláskor 3735 fő volt, ennek 68,5%-a férfi és 31,5%-a nő volt. A legtöbb eljáró Edelényben lakott, az összes kistérségi ingázó közel harmada. A legmobilabb korosztály 30–49 éves, mivel az ingázók 58,7%-a e korcsoporthoz tartozott 2001-ben.

A kistérségi helyben foglalkoztatottak ágazati megoszlása 2001. (%)

A kistérségben ingázók 17,7%-a mezőgazdaságban, 2,6%-a az iparban, 79,8%-a a szolgáltatási szektorban talált magának munkaalkalmat.

A kistérségi ingázás más településre eljáró lakónépesség 2001. (%)

²³ Pálné Kovács Ilona – Enyedi György [2000]: Területfejlesztés és közigazgatás-szervezés. MTA, Budapest.

Az Edelényi kistérségben megfigyelhető jelenség, hogy az ingázók nyolctizede a szolgáltatásban talál munkát magának, ellenben a helyben foglalkoztatottaknak csak a négytizede képes a tercier szektorban elhelyezkedni. A szolgáltatásban elhelyezkedők ötször mobilabbak, mint az iparban, vagy a mezőgazdaságban ingázók, vagyis az ingázás ötször nagyobb eséllyel sikeresebb, ha valaki a tercier szektorban keres munkát magának, mint a második, illetve első szektorban. ÚA tercierizációnak mint munkahely teremtető, vagyis foglalkoztatást bővítő lehetőségnek azonban két kemény korlátja van az Edelényi kistérségben:

- A tercier szektor a térségen belül nem növekedhet addig amíg az azt fenntartó szervezetek (helyi települési önkormányzatok, civilszféra, egyházak) alulfinanszírozottak, illetve díjfizetésű jóságok esetén (piaci viszonyok között értékesített szolgáltatások: kereskedelem, idegenfogalom-vendéglátás) nincs fizetőképes kereslet.
- A szolgáltatások növekedésének további gátat szab a nem megfelelő szinten iskolázott munkaerő, a vállalkozói készség- és képesség hiánya, vagyis a humán deficit (lásd HDI tényezők).

A gazdasági ágazatok közül **megyén belül az Edelényi kistérségben a legmagasabb a mezőgazdaságban foglalkoztatottak részaránya, közel 10%**, ugyanakkor az ipari és építőipari tevékenység részaránya erősen (közel 10 százalékponttal) elmarad a B-A-Z megyei átlagtól. A mezőgazdasági termelés fokozatosan leépült, illetve vesztett jövedelmezőségéből az utóbbi évtizedben. Csupán egyes területeken fejlődött a gyümölcsstermesztés, de miután a kistérségben belül a feldolgozó kapacitások hiányoznak, a mezőgazdasági tevékenység alacsony jövedelmet eredményez. A szellemi foglalkozásuk korábban is nagyon ala-

acsony (7–8%-os) részaránya, tovább csökkent az utóbbi években 5–6%-ra.

A települések hátrányos helyzetét kiváltó problémák okai

A kistérségben a roma népesség száma és aránya országos összehasonlításban a legmagasabbak közé tartozik. A több időpontban történt adatfelvételre alapuló becslések alapján közel 8,3 ezer fő, az összlakosság 23%-a tartozik a roma etnikumhoz. A települések közül 12-ben egyáltalán nem lakik roma család. Ott ahol laknak, a településen való megjelenésük, arányuk sok tényező együttes hatásaként jelentkezik. A roma népesség területi koncentrárlódásában történelmi hagyományok, munkalehetőségek, a (közös) tanácsi időszak lakás- és oktatáspolitikájának helyi gyakorlata stb. játszottak szerepet. **A demográfiai tendenciák változatlansága esetén 15 év múlva valószínűsíthetően a kistérség lakóinak több mint 1/3-a roma lesz.**

Tíz olyan település van, ahol valamilyen külső behatás hiányában a ma mintegy 538 főnyi népesség már belátható időn belül elfogy. Tíz további településen ugyanez a veszély, de még vannak tartalékaik. A szóban forgó húsz település mai népessége összesen alig 3200 fő. A kiürülő falvak kivétel nélkül azok, ahol egyáltalán nem, vagy csak csekély számban élnek roma családok.

A korábbi jelentős elvándorlás miatti kontraszelektivitás és a növekvő számú roma népesség hátrányos helyzete a népesség iskolai végzettség szerinti összetételében súlyos torzulásokhoz vezetett. A 10 éven felüliek 2,3%-a nem végezte el az első osztályt és a 15 éven felüliek 23%-a nem rendelkezik általános iskolai végzettséggel.

A munkanélküliség Borsod-Abaúj-Zemplén megyében kb. másfélszerese

az országos átlagnak, ebből is kiemelkedik ez a térség, ahol több éve 30%, illetve afölötti munkanélküliséget regisztrálnak. A regisztrált munkanélküliek több mint 90%-a tartós munkanélküli.

Az elhelyezkedést nehezíti az is, hogy az emberek jelentős része helyhez van kötve. A falusi ingatlanoknak nincs forgalmi értéke, ennek okán lakáshiányában nem tud az elhelyezkedni vágyó a munkahelyéhez közel letelepedni. A távolsági ingázás a rossz közlekedési körülmények miatt fárasztó, nem utolsó sorban igen költséges, amelynek árát a munkabérében nem érvényesítheti.

Mára már a tartós munkanélküliség negatív hatása kiteljesedett. Ezek közül a legjelentősebb társadalmi gond az alkoholizmus. Az örökös tétlenség és tehetetlenség nagyon kedvez az italozásnak, amely életformává válik. A napi rendszeres élet hiánya miatt magukkal és környezetükkel szemben is igénytelenebbekké válnak a munkaerőpiacról kényszerűen kiszorulóak. A deviancia számos család körében felnövő gyerekek számára is mintát jelent, így a társadalom egészétől elszakadó réteggé válnak. A munkátlanlás és ebből fakadó szegénység újra termeli magát. Ez a társadalmi csoport önerejéből már nem képes fölemelkedni, sőt társadalmi integrálatlansága miatt egy esetleges gazdasági föllendülés gátjává válhat²⁴.

Nehezíti a tartós munkanélküliség és az abból adódó problémák megoldását, hogy a regisztrált, és még inkább a már a regisztrációban sem szereplő munkanélküliek nagy része roma származású. Számukra az erős közösségi – nagycsaládi kötődéseik miatt még körülményesebb egyéni kiutat találni.

A cigányok mobilitását, s ezzel együtt kiemelkedését erősen gátolja az az előítélet, amellyel az idegen, a távoli (nagyvárosi) lét iránt viseltetnek. Ha például egy jobb képességű és tanulni akaró roma fiú felvételt nyer egy felsőfokú iskolába, vagy egy jó állás lehetőséget kap a fővárosban, nem megy el, mert tartózkodik az új élettől, inkább marad a hazai szűkebb rokonsági miliő megszokott és biztonságos jelentő életvilágában. Az elszakadás félelme a családtól, a vérszerinti kapcsolatok hálózatától valóban szubjektív tapasztalatok sokaságán nyugvó ismeret, amelyet folyamatosan táplál a nagyvárosi élet sztereotípiáiból merítő média, amely kriminalizált és extrém formában mutatja be a falusi Magyarországot. Az előítéletes nagyvárosiak egyszerre tekintenek a városba felkapaszkodni akaró cigányra vidéki csavargóként és jött ment romaként, ez a nagyvárosi attitűd egyszerre lesajnáló és kirekesztő.

Az Edelényi kistérségben összesen mintegy 1000 vállalkozás működik, melyből csupán 190 rendelkezik jogi személyiséggel. Térségi sajátosság, hogy ugyanakkor a non-profit gazdasági szervezetek száma relatíve magas, meghaladja a 140-et.

A legtöbb jogi személyiségű vállalkozás Edelényben, Szendrőben és Borsodszirákon található. A többi településen általában 2–3 van. A térségben a mikro-vállalkozások a jellemzőek, jelentős részük kényszer-vállalkozás. A vállalkozások 95%-a tartozik a 10 főnél kevesebbet foglalkoztatók sorába. Összesen 55 olyan vállalkozás van, ahol 10 főnél többet foglalkoztattak az ezredfordulón.

A kényszer-vállalkozások nagy száma az atipikus foglalkoztatási formák

²⁴ Kacsér Ferenc [1999]: Az egy évnél hosszabb ideje munkanélküliek munkavállalási motiváltsága, megélhetési stratégiái..., B-A-Z Megyei Munkaügyi Központ, Miskolc.

gyakoriságára utal, amelynek, jelen esetben, két okból rontó hatása van a társadalom gazdasági aktivitására²⁵. Egy részt az atipikus foglalkoztatottság erősíti az amúgy is elbizonytalanított munkavállalók és munkát keresők kiszolgáltatottságát, különösen olyan térségben ahol a családok jelentős részében nincs aktív keresettel rendelkező személy. Másrészt csökkenteti azt a szolidaritási alapot, amely a foglalkoztatottak és családjaik számára szükséges a társadalmi újratermelés stabil fenntartásához.

A földbirtokok 96%-át kitevő 5 hektárnál kisebb törpebirtokok az önellátást is csak szűkösen tudják fedezni. Megoldás csak a bérbeadás vagy a szövetkezésből megvalósítható integráció lehet. A kárpótlás során földhöz jutott személyek jelentős része bérbe adja a tulajdonában lévő földterületet²⁶.

A különböző segélyezési formák keretében támogatott lakosok összlétszáma közel egyenlő a térség össznépességének számával. Különösen magas a segélyezett népességszámhoz viszonyított aránya a szlovák határ térségében. **A rendszeres szociális segélyben részesülők száma a 2003-ban 2170 fő volt, egy év múlva 2434 fő lett²⁷.**

Az alacsony gazdasági aktivitás oka a helyi gazdaság szerkezet összeomlása, s ezzel együtt a helyi munkaerő tartalék alacsony iskolázottsága, a munka kultúra

hiányából fakadó munkára foghatóság alacsony foka. **Az évtizedekig elhanyagolt, folyamatosan a jobb képességű népességét veszítő vidék jelentős humán tőkefejlesztésre szorul.** Az emberi tényezőknek előbb kell változniuk, mint bárki másnak. Amennyiben a humán tényezőkön belül áttörést sikerül elérni, akkor lehet remélni a külső tőke megjelenését is. **A foglalkoztatási szint emelkedése csak és csakis jelentős humántőke befektetés révén eszközölhető. A szociális gazdaság²⁸ megerősítésével első lépésben munkahelyeket lehet bővíteni.** Ezzel a lépéssel jelentős értelmiségit tud munkához juttatni, a kihasználatlan épületeknek új funkciót ad, amely újabb munkát teremtet, s végül, de nem utolsósorban jelentős kockázat nélküli tőkét képes bevonni a kistérségbe, amely gazdaságot élénkíthet vagy a környezet és az infrastruktúra fejlesztését segítheti elő stb.

A munkanélküliség, mint hivatás

2005 nyarán közel 4000 regisztrált munkanélküliből minden második segédmunkás (49,1%), s közel kétharmada (58,8%) maximum általános iskolai bizonyítvánnyal rendelkezik. A munkanélküliség itt is mint a megyében leginkább a legaktívabb korosztályokat sújtja, minden

²⁵ Fábíán Gergely [2001]: Szociális és egészségügyi ellátórendszer a globalizáció és lokalizáció körülményei között in: (szerk. Bódi F.) Helyi szociális ellátó rendszer vidéken. Agroinform Kiadóház, Budapest. Különösen idevonatkozik a szociális problémák lokalizálódása, amely folyamat lényege az, hogy a gyengülő állami és igazgatási funkciók miatt a politika fokozatosan magára hagyja a vidéki marginalizálódott helyi társadalmakat, amelyekben a szociális gondok kiterjedélyesednek, s idővel lassan kezelhetetlenné válnak.

²⁶ G. Fekete Éva – Mezei István – Magyar Tünde – Német Szabolcs (2001): A Bódva-vidék Kistérség Komplex Fejlesztési Stratégiája MTA RKK ÉMO, Miskolc

²⁷ A nagyarányú növekedést a jövedelempótló támogatás megszűnése is okozta.

²⁸ Social Economy; lefordíthatatlan kifejezés, amely a szociális gondok kezeléséből indítja el a gazdaság élénkítését – leegyszerűsítve.

második regisztrált munkanélküli 25–44 év közötti. A pályakezdő és fiatal munkanélküliek aránya nagyobb, mint a megye egészében; a munkaügyi központba bejelentkezettek 22,7%-a 24 év alatti.

Megvizsgáltuk a munkanélküliek számának alakulását öt évre visszamenően, valamint 1993-ig a munkanélküli ráta alakulását a kistérségben a megyéhez, illetve az országos adatokhoz viszonyítva. Az évközi adatok azt mutatják, hogy a vizsgált években a május hónapban csökkent a munkanélküliek száma (az éves átlaghoz viszonyítva 8% ponttal 2004-ben), majd november hónapban ismét emelkedett. Feltételezhető, hogy az **évközi ciklikusságnak** egyik oka a munkahelybővítő támogatások, közmunka programok nyári időszakokra való sűrűsödése mellett kisebb arányban a mezőgazdaság idényjellegű munkaerő igénye lehetett.

2004-ben a megyében az éves munkanélküliségi ráta 19,4% volt, az Edelényi kistérségen belül 32,5%. Mind a megye, mind a vizsgált kistérség vonatkozásában a legkisebb a június hónapban volt: 17,0%, illetve 29,9%. A korábbi években is tapasztaltuk mind a megye mind a szóban fogó kistérség kapcsán az évközi ingadozást.

A tartós munkanélküliség életformává vált közel 4000 személynél, akik **a munkaügyi rendszerben lévő forgás** következtében ma szinte „klubbot alkotnak”, hiszen ugyanazokból személyekből áll a munkanélküliek csoportja, mint 3–4 évvel ezelőtt. De nem túl jelentős azoknak a száma, akik vissza tudnak jutni a munka világába. Az álláshelyek támogatásának egyetlen pozitív eredménye, hogy ezáltal fenntartható a helyi közösségekben a szociális béke, de arra semmiképpen nem elegendő, hogy a foglalkoztatásra tartósan hasson.

Az Edelényi kistérség leszakadásának mértéke

A **Szent István Egyetem Vidékfejlesztési Intézetének**²⁹ munkatársai föltérképezték az egész vidéki Magyarországot a Cornell Egyetemen (Itacha, USA) kifejlesztett és az ENSZ által használt HDI mutatók segítségével.

A **HDI (Human Development Index) emberi tényezők fejlettségének a mérőszáma** a képzettséget, a jövedelmi viszonyokat és a várható élettartamot ötvözi egy mutatóvá. **A HDI mérőszám segítségével lefolytatott kutatás megállapította, a vidéki Magyarországon az Edelényi kistérség, az akkori 150 kistérség az utolsó ötödik helyen állt.** A legfejlettebb győri kistérség HDI értéke 0,812-es értéke mellett az Edelényi kistérség az 0,182-es értéket érte el, vagyis a legfejlettebb vidéki kistérséghez viszonyítva négy és félszer elmaradottabb. A HDI vonatkozásában a megyén belül is messze elmarad a legrosszabb térségektől; Encs a 138., Szikszó a 126., Ózd a 117., Szerencs-Tokaj a 115., Sátoraljaújhely a 113., Sárospatak a 106.

Az Edelényi kistérség a vezető kistérségtől különösen a képzettségi mutatókban marad el; 5,7 szer rosszabb e téren, de az egészségi állapota is rosszabb, mivel a vizsgált kistérségben a megszületettek 3,22 évvel kevesebb ideig élnek mint Győri kistérségben. Az egy aktív korúra jutó belföldi összjövedelem tekintetében az ország „zászlós hajójának” tekintett **Győri kistérségben 2,5 szer többet keresnek, mint az Edelényi kistérségben.** A mutatók s e vonatkozásban a HDI is, sok lényeges dolgot eltakarnak, de egy vonatkozásban mindenképpen hasznosak, jól mutatják a területek közötti különbség mértékét.

²⁹ A kutatást a FVM és az OKTK támogatta, s a kutatást Dr. Obádovics Csilla vezette SZIE, 2002.

HDI alapján rangsorolt kistérségek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, összevetve a Győri kistérséggel és Győr-Sopron-Moson megyével

Sorszám	Kistérség neve	Írástudók aránya a 6 év felettiek körében (1990.%)	Átlagosan elvégzett osztályok száma 6 évnél idősebb népességen belül (1990. év)	Egy állandó lakosra jutó összes belföldi jövedelem (Ezer HUF)	Születéskor várható élettartam (1995-2000)	Képzési index	Belföldi jövedelem index	Élettartam index	HDI
1.	Győri	98,7	8,97	405,4	71,89	0,81	0,93	0,70	0,812
44.	Miskolci	98,22	8,80	283,4	70,07	0,71	0,52	0,42	0,566
63.	Kazincbarcikai	98,13	8,38	250,5	70,12	0,61	0,41	0,48	0,498
88.	Mezőkövesdi	98,02	8,00	213,7	69,50	0,52	0,28	0,40	0,402
70.	Tiszaújváros-Mezőcsáti	97,30	8,19	333,4	68,65	0,46	0,68	0,29	0,480
106.	Sárospataki	97,27	8,14	207,9	68,71	0,44	0,26	0,30	0,337
113.	Sátoraljaújhelyi	97,35	8,00	199,0	68,71	0,43	0,23	0,30	0,321
115.	Szerencs-Tokaji	97,33	7,88	185,1	69,10	0,40	0,19	0,35	0,313
117.	Ózdi	97,65	7,99	181,5	69,45	0,47	0,17	0,27	0,304
126.	Szikszói	97,23	7,71	167,8	69,32	0,35	0,13	0,38	0,286
138.	Encs-Gönci	96,39	7,56	152,9	69,11	0,21	0,08	0,35	0,212
146.	Edelényi	95,96	7,54	160,7	68,67	0,14	0,10	0,30	0,182
1.	Győr-Moson-Sopron megye	98,56	8,64	293,2	71,85	0,72	0,65	1,00	0,793
18.	B-A-Z megye	97,71	8,30	227,3	69,35	0,54	0,24	0,03	0,269

Forrás: Obádovics Csilla [2002]: Területi különbségek a HDI index alapján, SZIE kézirat.

Az ördögi kör kialakulása

Összességében megállapítható, hogy **a foglalkoztatást gátló okok közül a legjelentősebb gond a társadalom újratermelő képességének a megőrzése**, illetve újra megtalálása. A társadalom elemi szintjei sérültek meg és omlottak össze, **sérült a család** mint gondoskodó és nevelő intézmény. A családok negyedében olyan gyerekek nőnek fel, akik szüleiket nem látják munkába járni, de sok esetben a házimunkát sem látják el tisztességgel. A gyerekek növekvő számban munkanélküli és roma családban nőnek fel. E

társadalmi rétegre a legkevésbé hat – jelenlegi formájában – az iskolai- és óvodai nevelés, valamint az oktatás.

A felnövő új nemzedékben, amelyben már családi miliőben sem alakul ki a munkához és munkahelyhez való igazodás attitűdje, mert a szülőket nem látja dolgozni, az iskolában pedig fegyelmező értékekből nem részesül, s e két tényezőtől eredően belső aspirációi sem fejlődnek ki. Az elszegényedett családok többsége elszegényedő önkormányzatot a hátán cipelő községben él, ahol a helyi szociális ellátórendszer ezen elnyomorodás okán fokozatosan épül le, s napról napra

veszíti el hatékonyságát, egyre inkább a látszatzmegoldások felé sodródik.

A családok tétlensége a helyi autoritások tehetetlenségével találkozók, s ennek okán a lassan elsüllyedő szociális ellátórendszer nem mérsékli az új nemzedék halmozott társadalmi hátrányait, a helyi társadalmi deficit csak mélyíti az amúgy is nagy szakadékot, ami egy városi és nyugati régióban született és egy vidéki falusi, s még ráadásul egy észak-keleti térségben született, gyermek között fenn áll. A munkaerő piacról kiszorult, vagy oda bejutni sosem tudó szülőnek gyermeke is

aktívkorú eltartottá válik, ahelyett, hogy kereső adófizetőjévé válna annak a közösségnek a számára, amely őt fölnevelte.

Az ördögi kört csak egy helyütt lehet feltörni, s ez az új nemzedék, s amivel feltörhető e önmagába visszaforduló körkörös állapot, azok az oktatás-nevelés intézményei; **az iskolák és az óvodák rendszere, amelyek itt ma többet jelentenek, mint az ország működőképes felén, mert itt missziót töltenek be, olyan társadalmi hiányt pótolnak, illetve pótolhatnának, amelyre más intézmény képelen.**

Bartók és Kodály négykezeszt játszik, 1913. február